

5. Борисюк І. Уточнююче питання в українському діалогічному мовленні // Мовознавство. – 1973. – № 3.
6. Дубовський Ю. До проблеми вивчення інтонації зустрічного питання в сучасній англійській мові // Іноземна філологія. – Львів, 1968. – Вип. 14.
7. Дудик П. Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення. – К., 1973.
8. Журавлева С. Реализация вопросительности как супрасинтаксического элемента в нетипичных текстах (на материале англоязычных текстов): Дис. ... канд. филол. наук. – К., 1996.
9. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток оцінки. – Львів, 2000.
10. Олійник Г. Інтонація питання вибору. – К., 1974.
11. Рестан П. Синтаксис вопросительного предложения. Общий вопрос. (Главным образом на материале современного русского языка). – Oslo-Bergen-Tromso, 1969.
12. Погребенник В. Іван Франко: унікальні виміри таланту // Українська мова та література. – 2005. – № 43–44.
13. Ціхоцький І. Типологія персонажів у Франковій прозі (лінгвостилістичний аспект) // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2003. – Вип. 32.
14. Франко І. Твори: В 2 томах. – К., 1986.

Ніна Гуїванюк (Чернівці)

Переповідні конструкції у художніх творах та літературно-критичних працях Івана Франка

Поняття індивідуального стилю письменника тісно пов'язане з синтаксичною організацією текстів його творів. Синтаксичний рівень засвідчує, що в ньому найповніше реалізується взаємодія форми, значення і функції, які забезпечують успішну комунікативну діяльність людини, і тому привертає до себе увагу як мовознавців, так і літературознавців. Підтвердженням може слугувати розширення аналізу синтаксичної структури художніх творів у посібниках з літературознавства [11: 240–299].

Останнім часом саме текст найчастіше виступає цілісною одиницею дослідження. Усі мовні засоби, використані у структуруванні тексту, підпорядковані втіленню авторських інтенцій. Індивідуальний синтаксичний почерк письменника, на думку Є. Іванчикової, – це “поєднання цим письменником “дрібних” і “великих” синтаксичних побудов, які часто повторюються, які становлять звичайно ті чи інші варіанти типових синтаксичних структур загальнолітературної мови” [10: 205].

Увагу лінгвістів привертає передусім проблема комунікативної структури тексту, яка тісно пов'язана з манерою письма автора, із власне-авторськими рисами

мовно-естетичного освоєння навколишньої дійсності, із структуруванням твору. У межах власне-комунікативного підходу текст розглядають як феномен мовлення, в аспекті поєднання окремих членів мовної структури в одне якісно нове ціле.

Проблема синтаксичного структурування текстів різних жанрів в аспекті са-мобутності авторського стилю є поки що недостатньо висвітленою в українському мовознавстві. Оскільки текст є втіленням авторських інтенцій, то він, з нашого погляду, повинен розглядатися передусім як результат розв'язання певного комуні-кативного завдання, якого було досягнуто шляхом підпорядкування всіх мовних компонентів визначеній цілі.

Антропоцентричний підхід до висвітлення комунікативної структури тексту дав змогу глибше розглянути проблему нарації в лінгвістичному аспекті, зокрема сприяв виокремленню проблеми про так звану категорію переповідності, тісно пов'язану з категорією розповідності, але не тотожну з нею. Різні форми оповіди створюють наративну перспективу тексту. Концепція наратора і втілення різноманітних наративних форм у текстах різних жанрів відображена у працях зарубіжних науковців Я. Славінського, К. Фрідман, В. Кайзера, В. Бута, С. Ейле та інших, у літературо-знавчих розвідках української дослідниці О. Веретюк, одна з яких присвячена наративній структурі роману І. Франка "Перехресні стежки" [4: 325].

Наративна перспектива тексту є своєрідним "переплетенням", монтажем власного ("свого") і "чужого" мовлення. Серед засобів передачі чужого мовлення най-частіше називають такі: "невласне пряма мова" (Б. Кулик, Л. Булаховський, О. Волох, М. Чемерисов, Є. Чернов, М. Каранська, І. Ющук та ін.), "напівпряма мова" (А. Багмут, О. Ахманова та ін.), "вільна пряма мова" (Л. Булаховський, І. Ющук), "вільна непряма мова" (К. Марузо), "вкраплена мова" (М. Каранська), "включена мова" ("безпосереднє включення", "включення чужої мови в мову того, хто го-ворить, за допомогою вставних слів і вставних речень"), "передача теми чужої мови" (О. Волох, М. Чемерисов, Є. Чернов), "здогадна пряма мова" (І. Ющук) та ін. Проблема типології конструкцій чужого мовлення, основні їх різновиди та мо-дифікації найповніше висвітлені у праці Г. Чумакова. Науковець, зокрема, виділив такі типи синтаксичних структур з чужим мовленням: *конструкції прямої мови, непрямої мови, тематичної мови, невластне прямої мови та вільної прямої мови* [14]. Ще ширше коло засобів чужого мовлення називає Н. Арутюнова, враховуючи особливості комунікації і прагматики синтаксичних одиниць: *цитування, пряма мова, непряма мова, невластне-пряма мова, повтори, підхоплення і перепитування, літературні ремінісценції, цитатні запитання та інші види запозичень і близьких чи далеких перекликів з чужою мовою, використання в мовленні "загальних істин"* (прислів'їв, приказок, афоризмів) [2: 669]. Отже, як бачимо, існує чимало різновидів так званої "чужої мови", які поки що не знайшли належної типології й системного опису в лінгвістичній літературі. І хоча межі між різними засобами передачі чужого мовлення не завжди можуть бути чітко встановлені, між ними існують все-таки суттєві відмінності, які стосуються їх граматичних ознак, інтонаційних та функ-

ціональних виявів, семантичних, стилістичних та прагматичних характеристик. Як слушно зазначає Н. Арутюнова, суть їх зводиться “до обсягу і ступеня *збереженості/викривленості* чужої мови, до цілей її введення в текст, а також до ступеня та способу її виділення з нового для неї “середовища побутування” [2: 669].

Безперечно, специфіка функціонування кожного засобу передачі чужого мовлення потребує підтвердження значним фактичним матеріалом. І це стосується передусім конструкцій так званої “вільної прямої мови”, яка найтісніше пов’язана з категорією переповідності і яка, на жаль, системно поки що не описана.

Категорія переповідної модальності, яку ми кваліфікуємо як різновид суб’єктивної модальності, особливий “текст у тексті, безпосередньо пов’язана з питанням про засоби передачі чужої мови і з характером оповідача, що є своєрідним “композиційним прийомом”, “рупором”, через який письменник висловлює свої власні думки чи вкладає їх в уста своїх персонажів. Структури переповідності – це особливі транспоновані конструкції прямої мови [6; 7; 8].

Ми поставили за мету виявити специфічні синтаксичні побудови, пов’язані з категорією переповідності, що є різновидом письменницької оповіді, однією з форм викладу змісту та структурування тексту, яка протиставляється категоріям опису та розмірковування (роздуму) як композиційно-мовленнєвим формам структурування зв’язного тексту (дискурсу). Матеріалом для дослідження обрано історичну повість І. Франка “Захар Беркут” [13: т. 16] та одну з кращих літературно-критичних праць письменника і науковця – “Із секретів поетичної творчості” [13: т. 31].

Потрібно зазначити, що ситуації переповідності особливо характерні для повісті І. Франка “Захар Беркут”, яку письменник написав у жовтні–листопаді 1882 року і яка мала підназву: “*Образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці*”. У передмові письменник наголосив на тому, що використав народні перекази, зберігаючи окремі історичні факти, що лягли в основу твору: “Наскільки мені удалось віддати дух тих давніх, замерклих часів, нехай судить критика. В деталях я дозволяв собі доповнювати скупий історичний скелет поетичною фікцією. Головна основа взята почасти з історії (напад монголів і їх ватажок Пета), а почасти з переказів народних...” [13: т. 16: 7]. Про звернення до народних переказів, використаних ним у повісті, говорить письменник і у покликаннях-примітках на кшталт: “...користуюся народним переказом про перших апостолів карпатського Підгір’я” [13: т. 16: 40].

Своєрідність стилю повісті тісно пов’язана з образом оповідача (наратора). Переважно це сам письменник. Проте у мовній тканині художнього тексту, що відтворює живе спілкування, досить часто використовуються й інші оповідачі, які висловлюють власні міркування чи переповідають чужі висловлення. У структурі тексту досить часто натрапляємо на поширені блоки оповіді. Наприклад, в уста Максима Беркута письменник вкладає розгорнуту оповідь про великий камінь Сторож (“А про той камінь, про нашого Сторожа, – каже Максим, – я вам оповім, що чув від батька”) [13: т. 16: 34].

Характеристика конструкцій переповідної модальності, які використовує І. Франко у монологічно-діалогічному викладі, тісно пов’язана з категорією син-

таксичної модальності. О. Мельничук виділив 7 модальних значень: розповідність, питальність, спонукальність, бажальність, умовність, імовірність (гіпотетичність) та переповідність. “Модальне значення переповідності, – зазначав О. Мельничук, – супроводить основний зміст таких речень, які висловлюються не як прояв особистого досвіду чи переконання мовця, а як переказ висловлень інших осіб” [12: 20]. Співвіднесеність модального значення з мовленнєвою ситуацією – складом її учасників та умовами реалізації спілкування, зумовлює звернення до прагматики тексту, а саме – до аналізу понять теорії мовленнєвих актів (зокрема, так званих непрямих висловлювань переповідного, питального чи спонукального типів).

Про переповідні речення як окремий тип синтаксичних структур згадує А. Загнітко. Модальне значення переповідності супроводжує певний зміст речень, у яких висловлюється вияв не особистого досвіду мовця, його переконання, а переказуються спостереження, умовисновки інших осіб [9: 114]. Переповідати означає переказувати своїми словами почуте або прочитане. Отже, мовець у такій мовленнєвій ситуації ставить за мету передати співрозмовникові (чи співрозмовникам) дослівно чи певною мірою наближено інформацію, сказану кимось раніше. Це передусім речення з дієсловами мовлення *казати, говорити, розповідати, повідомляти, стверджувати, заперечувати, відповідати* і подібні, що утворюють структуру так званої “непрямої мови”. Менш відомим типом переповідних конструкцій є так звана “напівпряма мова”. Автор словникової статті в енциклопедичному виданні “Українська мова” А. Багмут так визначає її: “Напівпряма мова – це введена до авторської мови чужа мова без зазначення її прямої цитації, але з посиланнями на мовця та відтворенням його стилю” [3: 370].

Напівпряма мова поєднує риси прямої і непрямої мови. У ній зберігаються певною мірою лексичний склад і граматичне оформлення прямої мови, але передається вона, на думку авторів лінгвістичного словника Д. Ганича та І. Олійника, “у формі підрядного речення” [5]. На відміну від прямої мови як дослівно відтворюваної мови особи, про яку йдеться у змісті твору, напівпряма мова допускає певні зміни як у передачі змісту, так і в лексичному, граматичному та стилістичному оформленні висловлення, яке належало комусь. Тобто напівпряма мова є однією із транспонованих форм прямої мови.

Як показали наші спостереження, поряд із конструкціями прямої мови, прямого повіствування, яке передбачає, що мова іншої особи передається дослівно, “поза залежністю від мови особи, яка є її передавачем” [1: 387], широко використовує І. Франко і конструкції непрямого повіствування (або переповідання чужих думок чи висловів, фраз тощо).

Ситуація переповідності передбачає безпосередню розмову мовця зі співрозмовником, якому той повідомляє зміст попередньо висловленого ним самим чи кимось, називає конкретних учасників згадуваної комунікації. Рідше оповідач у розмові переповідає свої власні слова чи слова співрозмовника, сказані ним раніше (зазвичай, оповідач у цьому випадку виступає свідком, учасником попередньої

ситуації мовлення), як-от: “– А хіба ж я не казав тобі, боярине, що даремне твоє старання? – відповів Максим” [13: т. 16: 132]; “– Вигнали нас, таточку? І за що ж нас вигнали? Певно, за того лісничого, що ти казав так немилосердно бити, хоч я слізьми благала тебе пустити його на волю?” [13: т. 16: 67]; “– А що ж, боярине, – сказав напівсухо, а напівнасмішливо Максим, – сам же ти казав, що сила солому ломить” [13: т. 16: 133]; “Ти сказав, що як я покажу тобі вихід, буду вільний” [13: т. 16: 138].

До транспонованих форм конструкцій прямої мови ми зараховуємо передусім ті, в яких автор чужого мовлення не є конкретною особою. Особливістю використання переповідних конструкцій у художніх текстах І. Франка є те, що вони можуть бути побудовані у формі прямої мови. Це буває за умови, коли “чуже мовлення” належить не одному мовцю (тому, хто говорить), а групі осіб, як-от: “А коли скінчиться дивовижна повість, то **малі й старі**, зітхаючи, шепчуть: “Ах, яка ж то красна байка” [13: т. 16: 10]. “– Авжеж, авжеж, що так ліпше! – крикнули **деякі бояри**, не бачачи насмішливого усміху, що перелетів по устах Максима” [13: т. 16: 20]; “**Три старці** йшли повільно. Перед кождим дворичем вони зупинялися і викликали голосно хазяїв по ім’ю, а коли той або хто-небудь із жильців дворича явився, вони говорили: – Завтра на кону! – і йшли дальше” [13: т. 16: 29]; “**Посланці з Корчина й Тустаня** говорили: – Нам грозить залива. Понижче Синевідська на рівнині біліють вже шатри монголів. Іде їх сила незлічима, і ми й думати не можемо про боротьбу й опір, але забираємо все і втікаємо в ліси та гори” [13: т. 16: 62]. Безперечно, такі розлогі висловлювання не могли бути одночасно висловлені в незмінному вигляді багатьма мовцями, і форма прямої мови може сприйматися як реальна лише умовно.

Такі конструкції надзвичайно поширені в тексті повісті. Часто вони є фрагментами діалогів, як-от:

“Сонце піднялось уже високо в небі, коли з села, остатні за всіма, надійшли **закличники**...[...]

- Чесна громадо, – відізвалися **закличники**, – чи воля ваша нині раду держати?
- Так, так! – загула громада.
- То нехай же бог помагає! – сказали **вони**...” [13: т. 16: 38].

Використовує множинну форму І. Франко і у внутрішніх монологіях: “Не раз **тухальці** з своєї долини бачили, як понад вершиками смерек, що окружали “Ясну поляну”, вився синявими клубочками дим запахушого ялівцю, і говорили до себе: “Се старий старим богам молиться” [13: т. 16: 123].

Напівпряма мова відрізняється від прямої “відірваністю” повідомлення про якусь ситуацію дійсності від безпосереднього моменту мовлення про неї. Наприклад, уведення у її структуру обставинних компонентів типу *часто, давненько, якось, перед кількома літами, давніше, недавно, тоді, колись, раз, не раз, багато разів* і таке інше трансформує конструкції прямої мови, переводячи їх у ранг переповідних. Кваліфікатором переповідності найчастіше є темпоральний обставинний

поширювач, який вказує, що відтворене мовлення було сказане кимось раніше, до спілкування зі співрозмовником. Порівняймо: *“Життя лиш доти має вартість, – говорив він (Захар Беркут. – Н. Г.) частенько, – доки чоловік може помагати іншим. Коли він стає для інших тягарем, а хісна не приносить їм ніякого, тоді він уже не чоловік, а завада, тоді він уже й жити не варт”* [13: т. 16: 40]; *“Якою нещасною чула вона себе тепер, хоч батько **недавно** ще запевнював її, що все зробить для її щастя!”* [13: т. 16: 73]. *“Сам же ти **не раз** оповідав, як вони (монголи. – Н. Г.) подушили князів під дошками”* [13: т. 16: 70]. *“**Перед кількома літами** зайшов він (Митько Вояк. – Н. Г.) до громади на кулі, розповідаючи страшні вісті про монголів, про битву над Калкою...”* [13: т. 16: 60]. Такий же характер має уривок з тексту повісті:

*“– Погляньте, чесна громадо, на те наше копне знамено, котре **від п'ятдесятьох літ** чує наші слова і бачить наші діла.[...] Святі і поважні старці, батьки наші, зробили його і передали мені його значіння. “Захаре, – сказали вони, – колись, у хвили найгрізнішої небезпеки, коли життя наверне супротивну хвилю на громаду і загрозить її порядок, тоді ти відкриєш громаді, що значить се знамено...”* [13: т. 16: 49].

Переповідними можуть бути і конструкції прямої мови, якщо вони стосуються розмов і діалогів, віддалених від моменту розповіді (переповідання) про них. Так, у тексті повісті “Захар Беркут” письменник використовує “текст у тексті”, яким є діалогічні єдності, що відтворюють фрагменти попереднього спілкування персонажів. Наприклад, Мирослава переповідає батькові сон, який наснився їй раніше (*“вночі перед тим днем, коли ми мали рушати на медведів”*), коли у сні прийшла до неї мати:

“Мамо!” – сказала я і більше не могла нічого сказати з радощів та розкоші, що наповняла цілу мою істоту”.

“Мирославо, дитя моє єдине, – говорила вона лагідним, м'яким голосом, що й досі тремтить мені в серці, – слухай, що я тобі кажу. Велика для тебе хвиля зближається, доню! Серце твоє пробудиться і заговорить. Слухай свого серця, доню, і йди за його голосом!”

“Так, мамо!” – сказала я, тремтячи з якоїсь несказанної радості.

“Благословлю ж твоє серце” – і сказавши се, вона розвіялася запахуцим леготом, а я прокинулася” [13: т. 16: 67].

Використовує письменник переповідні конструкції й у випадку змалювання картин споминів. Наприклад, при згадці про князя Данила Галицького Тугар Вовк у розмові з донькою пригадує давню розмову з ним: *“Йди, – сказав мені, – нехай лишень тут не бачу тебе! Йди у гризайся з тими смердами за нужденну межу, лиш сюди не вертай!”* [13: т. 16: 68].

Більшість переповідних конструкцій у повісті “Захар Беркут” мають форму непрямой мови. Це спеціалізовані засоби передачі чужого мовлення (різновид переповідних речень), тобто пряма мова, поставлена в граматичну залежність від

власного висловлювання, наприклад: “...*Батьки наші казали нам, що до чистого діла треба й чистих рук*” [13: т. 16: 58]; “*Шепчуть люди, що хочуть запродати шляхи наші монголам*” [13: т. 16: 62]; “– *Ось надходить боярин, котрий хвалиться, що з милості для нього князь подарував йому наші землі, нашу свободу, нас самих*” [13: т. 16: 51].

Поняття “непряма мова” охоплює такі функціонально-комунікативні різновиди речень: *непряморозповідні* (переповідно-розповідні), які виражають непрямо чиєсь повідомлення чи чужу розповідь; *непрямопитальні* (переповідно-питальні) та *непрямоспонукальні* (переповідно-спонукальні). Як і інші засоби непрямої мови, конструкції напівпрямої мови орієнтовані передусім на передачу предметного змісту попередньо висловленого чийогось (чужого) висловлення. Водночас переповідні речення мають різний ступінь наближеності до прямої мови, що виражається у більшій чи меншій мірі збереженням мовних особливостей чужого висловлення.

Використовуючи конструкції непрямої мови, автор художнього твору (письменник) зазначає, що чуже мовлення належить іншій особі (чи групі осіб). Суб’єкт мовлення стоїть у позиції підмета в головній частині складнопідрядного речення. Підрядна частина має характер дослівного чи максимального відтворення змісту попереднього висловлення, зі збереженням його лексичних і граматичних компонентів. Особливістю їх структури є обов’язкова присутність дієслова мовлення, типу *оповістити, казати, розповісти, хвалитися, шепотіти, запевняти* і подібні. Наприклад: “*То й не диво, що, коли новоприбулий боярин Тугар Вовк оповістив тухольцям, що хотів би зробити великі лови на медведів і просить дати йому провідника, вони не тільки дали йому на провідника першого удалця на всю тухольську верховину, Максима Беркута...*” [13: т. 16: 12]; “...*Максим виразно казав, що дорога другої ровти небезпечніша*” [13: т. 16: 20].

Закономірними у складі переповідних конструкцій є й дієприслівникові форми із семантикою мовлення (*кажучи, розказуючи, розповідаючи, оповіщаючи, просячи* і подібні), як-от: “*Одного дня прибігли до Тухлі вівчарі, **голосячи** сумну вість, що боярські слуги зганяють їх із найкращої громадської полонини. Не встіли вівчарі до ладу розказати свого, коли втім прибігли громадські лісничі, **кажучи**, що боярин відмірює і запальковує для себе величезний кусень найкращого громадського лісу*” [13: т. 16: 47]. “*І він (Бурунда. – Н. Г.) з погордою відвернувся від боярина, могутнім голосом **розказуючи** їм зараз зі всіх кінців підпалити село і очистити рівнину...*” [13: т. 16: 109]. “*Тухольські громадяни, видячи її (Мирославу. – Н. Г.), як їхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренастих дубів, з уподобом поводили за нею очима, **поговорюючи**: – От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І певно ліпший з неї був би муж, ніж її батько!*” [13: т. 16: 11].

Переповідні конструкції непрямої мови здебільшого побудовані у формі елементарного складнопідрядного з’ясувального речення, хоч подекуди можуть становити розгорнуті складні речення з кількома підрядними (найчастіше з однорідною супідрядністю), як-от: “– *Захаре, Захаре, – говорили городяни, – всі ми уважаємо,*

що досить того знищення, що сила ворожа зламана, і громада не бажає смерті тих остатніх” [13: т. 16: 150]; “Дармо Тугар Вовк запевняв дикого бегадира, що він не всьому винен, що він радив, як по його думці було найліпше, що рада начальників монгольських пристала на його слова, що ніякий провідник не може ручити за несподівані пригоди, які лучаться по дорозі, – все те відскакувало від переконання Бурунди, мов горох від стіни” [13: т. 16: 109].

Конструкції із значенням інформування про чесь прохання, благання, наказ чи пораду містять у своєму складі дієслово відповідної спонукальної семантики (*просити, молити, благати, наказувати, радити, веліти* і подібні). Особливо поширені у повісті “Захар Беркут” речення з перформативом *веліти*: “Опинившися на тім важнім, хоч дуже небезпечнім плаю, Максим Беркут велів товариству на хвилю розложитися і спочити, аби набрати сил до трудного діла” [13: т. 16: 15]; “– Він (князь. – Н. Г.) велів мені бути сторожем його земель і його підданих, воєводою й начальником Тухольщини...” [13: т. 16: 52]; “Тугар Вовк пішов до своєї хати; решити велів обсадити нещасний, тепер трупами завалений, вивіз” [13: т. 16: 97]. Характерною ознакою таких конструкцій є вживання при дієслові спонукальної семантики об’єктного інфінітива, що називає предмет прохання, наказу (*велів що?*). Подекуди позицію об’єктного інфінітива займає підрядна з’ясувальна частина, як-от: “Прийшовши до скитського монастиря, просив, щоб заведено його до старця Акинтія, і одверто розповів йому про ціль свого приходу” [13: т. 16: 41]; “І хоч успокоював (Тугар Вовк. – Н. Г.) бегадира, то все-таки просив його крикнути на військо, щоб покинуло шукати добичі і спішило до виходу” [13: т. 16: 106].

У тексті повісті “Захар Беркут” письменник використовує переповідні конструкції також як перекладні з монгольської мови (прийом переповідання чужого мовлення як переклад українською). У такій конструкції перформативне дієслово (“*каже*”, “*велить*” чи ін.) стоїть у формі дійсного способу теперішнього часу. Порівняймо: “– Бурунда-бегадир велить сказати вам, що сила його велика і непоборна, що дармо ви робите засіки в ваших вивозах, дармо будуєте машини до кидання каміння, – нічим ви не зарадите проти його сили” [13: т. 16: 124]; “– Слухай же, що велить далі сказати вам Бурунда-бегадир моїми устами. Ціль його походу – край угорський, дідицтво Арпада... Чи ж ваша річ спиняти ту силу в її поході? Бурунда-бегадир, начальник одної часті тої сили, бажає по добру розстатися з вами... От що каже він звістити вам: розвалить свої засіки і пустить монгольську силу з вашої долини...” [13: т. 16: 124–125].

Переповідні конструкції, як бачимо з тексту повісті, використовуються для підсилення чи повторення попередньо висловленої думки у формі прямої мови. Наприклад: “– Ми сказали тобі, що не признаємо права твого над нами, а особливо права на нашу землю” [13: т. 16: 58].

На нашу думку, переповідні речення, яким властива модальність переповідності, можуть становити і окремий комунікативно-функціональний тип складних безсполучникових речень. Порівняймо: “– Батьки наші здавна вчили нас: один

чоловік – дурень, а громадський суд – справедливий суд” [13: т. 16: 53]. “– Батьки наші казали нам: шкідного і непотрібного члена громади, розбійника, конокрада або постороннього, що без волі громади забирає би громадські землі, з родиною такого прогнати з границь громадських, а дім його розвалити і зрівняти з землею” [13: т. 16: 58].

Спостерігаємо використання складних безсполучникових речень і в теперішньому часі, як-от: “– А тільки я кажу тобі, дівчино: не вір тому поверховому блискові. Не вір гадюці, хоч коралевими барвами міниться!” [13: т. 16: 68]. “Ще раз кажу тобі: се наші союзники!” [13: т. 16: 70]. Вжиті у формі теперішнього часу дійсного способу спонукальні та питальні конструкції набувають значення прямого інформування, як-от: “Питаємо вас, чи вступитесь по волі, чи ні?” [13: т. 16: 84].

До особливостей оповідної манери повісті “Захар Беркут” належить поєднання авторської переповідності з конструкціями прямої мови, як-от: “Максим почав говорити їй (Мирославі. – Н. Г.) про небезпеку, про силу й лютість розжертого звіра, але вона зацїтила його.

– А що ж то в мене нема сили? А що ж то я не владаю луком, ратищем і топором?” [13: т. 16: 15]. Або: “– І що ж він говорив тобі? – Казав мені йти до тебе, батьку, потїшити тебе в твоїй самоті й тузі, стати тобі за дочку, за дитину, бо я, батьку (тут її голос ще дужче затремтів), я ... сирота, я не маю вітця!” [13: т. 16: 103].

Переповідні конструкції письменник використовує і як окремі фрагменти монологів та діалогів. Наприклад, у діалозі Захара Беркута й Тугара Вовка натрапляємо на такий фрагмент: “Ти закидаєш мені, що я не знаю того, що діється довкола нас. А тим часом не знати ще, хто з нас двох більше і докладніше се знає. Ти натякнув мені на страшного ворога, що грозить нам зі сходу сонця, і висловив думку, що наближення того ворога вимагає згромадження всієї народної сили в одних руках. Тепер я кажу тобі, що я знаю про того ворога. Правда, боярине, до тебе вчора прибіг княжий посланець, який оповістив тебе про новий напад страшних монголів на нашу країну, про те, що вони по довгім опорі заняли Київ..” [13: т. 16: 56]. Нерідко складні безсполучникові речення є фрагментами конструкцій прямої мови, як-от: “– Я задля того йшла сюди, в ворожий табір, через усякі небезпеки, щоб сказати тобі: не трать надії!” [13: т. 16: 116]. “– Ні, Максиме, слухай ще одного, що я тобі скажу: утікай із сього табору, зараз!” [13: т. 16: 118].

Деякі складнопідрядні речення, що належать до конструкцій непрямої мови, нагадують речення із вставними компонентами, як-от: “– Говорять старі люди, що ще колись вернуться (старі часи. – Н. Г.), але, мабуть, аж перед кінцем світу” [13: т. 16: 10]. “Кажуть, що колись Морана ще раз ізбере свою силу, щоб нею завоювати нашу Тухольщину, але отсей заклятий Сторож упаде тоді на силу Морани і роздавить її собою” [13: т. 16: 34]. Структури зі вставними компонентами, що вказують на автора мовлення, письменник використовує рідше, як-от: “Тут, як твердив тухольський провідник, молодий гірняк Максим Беркут, гніздилася

медведяча matka” [13: т. 16: 12]. “Взяті до неволі місцеві люди, а також деякі бояри-зрадники провадили монголів горі рікою Стрисм на тухольський шлях, і вже, як говорили корчинські посланці, їх шатра білілися на рівнині пониже Синевідська” [13: т. 16: 64]. Як бачимо, вставні компоненти, оформлені як реченневі структури, дають змогу так само майже дослівно відтворити висловлювання, сказане кимось раніше.

Характерним показником переповідних конструкцій є часткова цитация – дослівна передача окремих фрагментів чужого висловлювання. Деякі місця у тексті, оформлені переповідними конструкціями, нагадують цитування, покликання на висловлену думку. Наприклад: “Велика частина громади пристала на пропозицію Захара Беркута вигнати боярина Тугара Вовка, але “круто прийшлося би бояринові, коли б Захар Беркут не висловив тої думки, що не належить засуджувати нікого, не вислухавши вперед його оправдання...” [13: т. 16: 48]. “– Иди ж і скажи їм, що “Калка-ріка по болоті тече і в Дон упадає”. А ми на твоїй поворот пождемо коло огнища” [13: т. 16: 72]. “– Казав (батько. – Н. Г.), що будуть битися до остатнього духу, та й годі! “Або ми, – каже, – всі поляжемо, або ви” [13: т. 16: 132].

Часткова цитация може бути оформлена як окреме речення, словосполучення і навіть як окреме слово. Така форма передачі чужого мовлення більше характерна для літературно-критичних праць І. Франка. Потреба у цитуванні зумовлена особливостями жанру літературознавчих праць письменника, адже для покликання на думку іншого автора, з метою її схвалення чи полемізування, потрібне точне, “дослівне” її наведення. І. Франко використовує, наприклад, у праці “Із секретів поетичної творчості” [14] чимало різних способів уведення чужого мовлення. Він послуговується дієслівними конструкціями, характерними для писемного викладу, типу “пише дю Прель”, “твердить Лессінг” і подібні. Використовуючи “часткове цитування” у переповіданні чужих думок, дослідник влучно зазначає, що “се є тільки недокладний вислів” чісїсь думки [13: т. 31: 119].

З метою найточнішого відтворення чужого висловлення подекуди І. Франко використовує дослівну передачу іноземною мовою (грецькою, латинською, німецькою, польською чи ін.). Наприклад: “...ще перед 100 роками Лессінг у своїм “Лаокооні” твердив зовсім не те, вбачаючи власне головну, бодай чи не одинокую різницю між поезією й малярством в тім, що малярство панує виключно в категорії місця, а поезія в категорії часу (die Zeitfolge ist das Gebiet des Dichters, so Raum das Gebiet des Malers)” [13: т. 31: 104]. “Як у релігії, по словам Гуцкова, “Nicht was man glaubt, Nur wie man’s glaub, das giebt allein den Ausschlag” (“Вирішальне значення має не те, у що ми віримо, а тільки те, як ми віримо” [13: т. 31: 118].

До найпоширеніших переповідних конструкцій, характерних для літературно-критичних праць І. Франка, належать ті, що мають відповідні вставні компоненти, наприклад: “А літературний критик, по думці д. Леметра, має бути цілком особистим...” [13: т. 31: 48]. “По думці Леметра, з його слів виходить, що критика мусить бути о с о б и с т а ! (виділено шрифтом. – Н. Г.)” [13: т. 31: 47]; “Другим

ступенем розвою критики, **по думці Леметра**, було те, що вона зробилася історичною і науковою” [13: т. 31: 50].

Переповідні конструкції, вжиті у тексті літературно-критичних праць І. Франка, дають змогу авторові досить вдало поєднати чуже мовлення зі своїми власними оцінками. Порівняймо фрагмент тексту із праці “Із секретів поетичної творчості”: “Вернемо ще раз до цитованих уже слів Леметра. По його думці, критика була зразу догматичною, потім зробилася історичною і науковою, а вкінці (певно, в особі самого Леметра і його школи) змагає до того, щоби зробитися артистичною, творчою чи тільки репродуктивною штукою смакування літературних творів. І тут така сама історична галіматія, як уперед була логічна” [13: т. 31: 50]. “Значить, артистична краса повинна, по Кантовій думці, головно залежати від гарного змісту; гарна форма має для неї досить підрядне значення” [13: т. 31: 115]. Автори, чії думки наводить і аналізує І. Франко, є відомими дослідниками чи письменниками, проте подекуди він подає узагальнену вказівку на автора цитованого вислову чи переповідає колективну думку, як-от: “*Абу і tego nie brakowało*”, – можна б сказати словами одного шановного педагога, сказаними у відповідь на питання, пощо бог сотворив воші, блощиці та мокриці” [13: т. 31: 118]. “Поезія, по думці старинних народів, *с е божє в і т х н е н н я...*” (виділено шрифтом. – Н. Г.) [13: т. 31: 55].

Поширеними виявилися у тексті праці “Із секретів поетичної творчості” й описові реченнєві конструкції, якими вводяться цитати чи переповідання чужих висловлень. Наприклад: “...скептик Віланд у вступі до свого “Оборона” висказав уперве ту характерну дефініцію...” [13: т. 31: 57]; “...Штейнталь сформулював ось які три закони асоціювання ідей...” [13: т. 31: 66]; “Коли ж той самий Кант говорить далі, що в творах штуки сама формальна краса значить небагато...” [13: т. 31: 118]; “Шекспір називає смерть “старим дзвонарем” або “лисим паламарем” [13: т. 31: 75]; “Отсю подвійну свідомість називає Дессуар влучно “верхньою і нижньою свідомістю” [13: т. 31: 61].

Авторське “Я” (точніше авторське “МИ”) заступає найчастіше вислів “по нашій думці”, що займає позицію вставного компонента: “Літературна критика мусить бути, по нашій думці, поперед усього естетична...” [13: т. 31: 53].

Використовуючи форми прямого повіствування (пряму мову та діалоги), автор прагне якнайповніше зберегти оригінал висловлення, лексико-граматичний склад і дослівну передачу чужого висловлення. І якщо пряма мова – це точне відтворення висловлення від імені тієї особи, кому воно належало, то напівпряма мова дає змогу мовцеві “переповісти” висловлене кимось у скороченій формі, залишаючи вказівку на автора висловлювання і переповідаючи хоч і майже дослівно, але не зовсім точно, скорочено його зміст. Іноді дослівно переповідається лише компонент чи частина висловлення іншої особи. Отже, напівпряма мова – це засіб передачі чужого мовлення, в якому відбувається змішування прямої і непрямої мови: зберігається тою чи іншою мірою лексичний склад, але передається напівпряма мова простими реченнями з об’єктними інфінітивами, простими ускладненими реченнями зі

вставними компонентами, складнопідрядними та складними безсполучниковими реченнями, надфразними єдностями різної будови. Це форми недослівної, приблизної передачі чужого мовлення (іншої особи), способи скороченої і сконденсованої передачі інформації у тексті. Враховуючи власне синтаксичні особливості конструкцій напівпрямої мови, суб'єктно-об'єктних планів, які визначаються з погляду мовця, а не того, кому належить первинне висловлення, можемо говорити і про особливий різновид категорії модальності – *переповідної*, що виявляє себе в різних наративних структурах.

Переповідні конструкції тісно пов'язані з текстовими категоріями *розповідності* та *переповідності* як основними композиційно-мовленнєвими формами структурування зв'язного тексту (дискурсу). Вони протиставляються таким типам зв'язного мовлення, як *опис* та *розмірковування* (роздум). Розповідні структури пов'язуються із безпосереднім оповідачем (автором повідомлення). Переповідні ж конструкції вводять у структуру тексту ще одного чи кількох оповідачів. У семантичному плані переповідне речення полісуб'єктне. У ньому наявний, по-перше, прямий суб'єкт – автор повідомлення, якому належать його власні висловлювання і який передає чуже мовлення, влітаючи його в авторську розповідь; по-друге, непрямий суб'єкт, якому належить передавана інформація (чуже висловлення).

Прагматично-модальний аспект аналізу Франкових текстів дав нам змогу зосередити увагу на ставленні автора до повідомлюваного і до структурування тексту загалом, адже автор (письменник) моделює світ з метою підпорядкувати увагу читача, донести до нього зосередження уваги на певних фрагментах, кульмінаційних моментах, викликати відповідні почуття та емоції. Когнітивно-інтерпретаційний підхід до аналізу переповідних конструкцій дав змогу глибше проаналізувати комунікативну структуру текстів різних жанрів (повісті та літературно-критичної праці) того самого автора.

Література:

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. – Москва, 1966.
2. Арутюнова Н. Язык и мир человека. – Москва, 1998.
3. Багмут А. Напівпряма мова // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.
4. Веретюк О. Концепція наратора і наративні форми (“Перехресні стежки” Івана Франка) // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Львів, 1998.
5. Ганич Д., Олійник І. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985.
6. Гуїванюк Н. Вставні конструкції із значенням переповідної модальності // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. – Ужгород, 2005. – Вип. 8.
7. Гуїванюк Н. Речення переповідної модальності в сучасній українській мові // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: Збірник наукових праць. – Донецьк, 2004.
8. Гуїванюк Н., Рокіцька Л. Конструкції напівпрямої мови у творах М. Коцюбинського // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія. – Вінниця, 2005. – Вип. 7.

9. Загнітко А. Теоретична граматика української мови: Синтаксис. – Донецьк, 2001.
10. Иванчикова Е. Синтаксис текстов, организованных авторской точкой зрения // Языковые процессы современной русской литературы. Проза. – Москва, 1997.
11. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник для гуманітаріїв. – К., 1997.
12. Сучасна українська літературна мова / За заг. ред. І. Білодіда. Синтаксис. – К., 1972.
13. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
14. Чумаков Г. Синтаксис конструкций с чужой речью. – К., 1975.

Олена Кульбабська (Чернівці)

Інформативний обсяг простих речень з вторинною предикацією (на матеріалі мови творів Івана Франка)

Визначальним змістом комунікації як специфічної форми взаємин людей у процесі їх пізнавально-трудової діяльності є передача інформації через мову та інші знакові системи. Водночас мова не просто передає інформацію, а слугує “засобом адаптації відомостей, повідомлень до конкретних людей, моменту, теми, акту спілкування тощо. Одне і те ж повідомлення можна подати по-різному, за допомогою різних словесних контекстів, емоційного навантаження, волюнтаривного впливу тощо” [14: 56]. Отже, постає питання про співвідношення одиниць інформації та одиниць мови. За припущенням граматистів, одиницю інформації в процесі спілкування виражає предикативна одиниця (І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Н. Гуйванюк, К. Шульжук, П. Дудик та ін.). Проте “інколи термінологічно поліпредикативності складного речення протиставляється поліпропозитивність простого ускладненого. Оскільки пропозицію тлумачать як одиницю, що за змістом відповідає повідомленню, вона не може не бути предикативною. Очевидно, відмінність у найменуванні можна пояснити тим, що в предикатах простих речень, які організовують складне речення, категорії модальності, часу й особи виражені, переважно граматично, наочно, а в “пропозиціях” такої наочності немає” [8: 218]. На нашу думку, можливість подібних теоретичних тверджень обумовлена тим, що тут немає обґрунтування таких вихідних, концептуальних понять, як *інформація*, *пропозиція* та *предикація*, хоч аналіз їх змісту є необхідним для коректного опису “інформативної” складової різних синтаксичних конструкцій. Не претендуючи на вичерпність, спробуємо окреслити деякі напрями у трактуванні лінгвістичної сутності цих понять.

1. ІНФОРМАЦІЯ. За Ф. Бацевичем, інформація – повідомлення про речі, факти, події комунікації, які оформляють і передають за допомогою вербальних і невербальних засобів [3: 327]. У “Словнику лінгвістичних термінів” подано таке тлу-